

Dissertationes Laudatissimae
Universitas Gedanensis

Michał Prykaszczyk

**Generał Tomasz
hrabia Łubieński
(1784–1870)
żołnierz i przedsiębiorca**

**Generał Tomasz
hrabia Łubieński
(1784–1870)
żołnierz i przedsiębiorca**

Dissertationes Laudatissimae
Universitas Gedanensis

Michał Prykaszczyk

**Generał Tomasz
hrabia Łubieński
(1784–1870)
żołnierz i przedsiębiorca**

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
Gdańsk 2020

Recenzje
prof. dr hab. Wiesław Caban
prof. dr hab. Tadeusz Stegner

Redakcja wydawnicza
Michał Staniszewski

Projekt okładki i stron tytułowych
Karolina Johnson
www.karolined.com

Skład i łamanie
Michał Janczewski

Publikacja sfinansowana ze środków
Prorektora ds. Nauki Uniwersytetu Gdańskiego w ramach konkursu
na wyróżniające się prace doktorskie oraz dochodów własnych
Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-7865-927-3

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel./fax 58 523 11 37, tel. 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. 58 523 14 49, fax 58 551 05 32

Panu Profesorowi Zbigniewowi Opackiemu

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział I	
Dzieciństwo i młodość Tomasza Łubieńskiego (1784–1806)	27
Rozdział II	
U boku cesarza Francuzów (1806–1814)	57
Rozdział III	
W służbie publicznej Królestwa Polskiego (1815–1830)	133
Rozdział IV	
Znowu w wojsku. Powstanie listopadowe (1830–1831)	181
Rozdział V	
Powrót do interesów handlowych (1831–1837)	259
Rozdział VI	
Od marzeń o wielkości interesów do upadku (1838–1870)	319
Epilog	437
Zakończenie	439
Bibliografia	447
Ilustracje	469

Wstęp

W dotychczasowej historiografii Łubieńscy herbu Pomian nie cieszyli się większym zainteresowaniem historyków, poza krewnymi, którzy mając do dyspozycji liczne materiały źródłowe, poświęcili prace członkom rodziny. Dziś wymieniając nazwisko Łubieński, w pierwszej kolejności przychodzą na myśl takie postacie, jak prymas Władysław (1703–1767) i Feliks (1758–1848), minister sprawiedliwości Księstwa Warszawskiego, który wprowadził na ziemiach polskich Kodeks Napoleona, obowiązujący do 1946 r. To właśnie osobie ministra jest poświęcona jedyna dotychczas biografia, jaka się ukazała w XX wieku i obecnym stuleciu¹. Choć był on jedną z najwybitniejszych postaci z klanu Łubieńskich przełomu XVIII i XIX wieku, to równie interesujące są losy jego siedmiu synów, z których dwa życiorysy z pewnością zasługują na upamiętnienie w polskiej historiografii.

O Łubieńskich do tej pory pojawiały się artykuły lub poświęcono im części prac dotyczących szerszych problemów historycznych, jak chociażby narodziny polskiej burżuazji. To właśnie pod tym kątem familią tą zainteresował się profesor Ryszard Kołodziejczyk, wspominając o niej w swoich licznych publikacjach². Drugą osobą piszącą najwięcej o rodzinie był dziennikarz i prozaik Marian Brandys. Łubieńskimi zajmował się w pracy *Kozietulski i inni*, w której przedstawił losy oficerów polskiego pułku

---

¹ T. Mencil, *Feliks Łubieński. Minister sprawiedliwości Księstwa Warszawskiego (1758–1848)*, Warszawa 1952.

² R. Kołodziejczyk, *Pani Kupcowa hrabina Łubieńska – Przyczynek do historii rodziny Łubieńskich* [w:] idem, *Bohaterowie nieromantyczni. O pionierach kapitalizmu w Królestwie Polskim*, Warszawa 1961; R. Kołodziejczyk, *Z zagadnień kształtowania się burżuazji polskiej* [w:] idem, *Studia nad dziejami burżuazji w Polsce. Wybór prac z lat 1956–1998 wydany z okazji 75-lecia urodzin autora*, Warszawa–Pułtusk 1998; R. Kołodziejczyk, *Kształtowanie się burżuazji w Królestwie Polskim (1815–1850)*, Warszawa 1957.

szwoleżerów gwardii będącego na żołdzie francuskim u boku Napoleona. Ze względu na zajmowane w jednostce stanowisko, najwięcej informacji poświęcił Tomaszowi. Kontynuacją tej pracy był pięciotomowy *Koniec świata szwoleżerów*, zawierający dalsze losy bohaterów pułku w Królestwie Polskim, gdzie również sporo uwagi autor poświęcił Łubieńskim³.

Tomaszowi i Janowi z kolei poświęcono artykuły odnoszące się w pierwszym wypadku do wyprawy na Gwardię Carską podczas powstania listopadowego, natomiast w przypadku Jana praca odnosi się do działań dowodzonego przez niego oddziału pospolitego ruszenia w czasie walk na Pomorzu Zachodnim w 1807 r., w przededniu utworzenia Księstwa Warszawskiego⁴.

Z nowszych przyczynków należy wymienić te autorstwa Teresy Żuchlewskiej na łamach „Rocznika Żyrardowskiego”⁵. Ostatnie publikacje poświęcone Łubieńskim wyszły spod pióra Magdaleny Dąbrowskiej⁶. Tak naprawdę jedyną większą monografią odnoszącą się do braci Łubieńskich jest książka wydana w 1886 r. autorstwa Tomasza Wentwortha Łubieńskiego, syna Henryka, a bratanek Tomasza⁷. Książka ta powstała w odpowiedzi na artykuł Pawła Popiela, znanego konserwatysty pisać-

---

³ M. Brandys, *Kozietulski i inni*, Warszawa 1968; M. Brandys, *Koniec świata szwoleżerów*, t. 1–2: Warszawa 1972, t. 3: Warszawa 1974, t. 4: Warszawa 1976, t. 5: Warszawa 1978.

⁴ J. Wojsz, *Działania grupy gen. Tomasza Łubieńskiego podczas wyprawy na Gwardię*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1969, t. 15, cz. 2; T.M. Klupczyński, *Działania kawalerii pospolitego ruszenia województwa rawskiego generała Jana Łubieńskiego w kampanii pomorskiej 1807 r.*, „Rocznik Słupski” 1988–1989, Słupsk 1991.

⁵ T. Żuchlewska, *Feliks Łubieński. Działalność polityczna i jej związki z nauką i kulturą*, „Rocznik Żyrardowski poświęcony sprawom globalnym, regionalnym i lokalnym” 2008, t. 6; T. Żuchlewska, *Henryk Łubieński (1793–1883) i jego działalność gospodarczo-społeczna*, „Rocznik Żyrardowski poświęcony sprawom globalnym, regionalnym i lokalnym” 2009, t. 7.

⁶ M. Dąbrowska, *Le vingt-un mai: urodziny hrabiny Ireny Łubieńskiej: obrazek z życia towarzyskiego Warszawy I połowy XIX wieku*, „Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej” 2011, nr 17; eadem, *Wielodzietność kobiet w polskich XIX-wiecznych wyższych warstwach społecznych na przykładzie hrabiowskiej linii rodziny Łubieńskich*, „Studia Humanistyczne Wydziału Farmaceutycznego Uniwersytetu Medycznego we Wrocławiu” 2013, nr 7.

⁷ T.W. Łubieński, *Henryk Łubieński i jego bracia: wspomnienia rodzinne odnoszące się do historii Królestwa Polskiego i Banku Polskiego*, Kraków 1886.

cego na łamach krakowskiego „Czasu”⁸. W ciekawym wywodzie o życiorysie braci autor skwitował go słowami: „Czy byli dobrymi Polakami?”, po czym odpowiedział: „mam sumienne przekonanie, że tak. Ale brakowało im prostoty, ludzie rozumni przerafinowali w środkach, mając się za najrozumniejszych”⁹. Mimo krytyki, daje się wyczuć, że autor nie miał zamiaru oczernić braci Łubieńskich, z treści rozprawy nie można zresztą wyciągnąć takich wniosków. Niemniej wystarczyło to, aby wywołać trzęsienie ziemi w gronie bliskich opisywanych bohaterów. Tomasz Wentworth Łubieński swoją pracę poświęcił głównie analizie dziejów gospodarczych jego stryjów, przytaczając wiele szczegółów, także z życia rodzinnego, które przybliżają nam życie Łubieńskich.

W ostatecznym rachunku autor bierze w obronę swojego ojca, którego przecież władze Królestwa Polskiego za nadużycia w Banku Polskim skazały na karę twierdzy oraz zesłania do Rosji. Do książki tej należy jednak podchodzić ostrożnie, gdyż T.W. Łubieński z racji bycia synem głównego bohatera mocno wybielił postać Henryka.

Paweł Popiel nie spodziewał się takiej reakcji, był poruszony atakiem na jego osobę, wyraził to w bardzo pochlebnej recenzji pracy Łubieńskiego: „chciałem oddać im sprawiedliwość z tem poczuciem, jakie od pierwszej młodości dla tej rodziny chowam: bo mnie łączyła przyjaźń, a łączy powinowactwo. Niektórzy też członkowie rodziny oświadczyli mi wdzięczność. Hrabia Tomasz Łubieński w książce, którą właśnie puścił w obieg, wyraża swoim imieniem oburzenie, a na każdej niemal karcie polemizuje drażliwie. Książka, napisana doskonale co do treści i stylu, jest użytecznym i ciekawym przyczynkiem do historii, zwłaszcza ekonomicznej Królestwa Polskiego od r. 1824–1845. Jeżeli ją wywołał mój artykuł, nie żałuję pracy, bo spełniła wyrażone przeze mnie życzenie”¹⁰.

Z innych publikacji dotyczących Łubieńskich, Roger Łubieński, syn Tomasza Wentwortha, opracował drzewo genealogiczne swojego rodu, niezwykle pomocne w badaniach jego dziejów¹¹. Interesującą pozycją jest pamiętnik Feliksa Łubieńskiego. Niestety jest to jedynie odpis z oryginału rękopisu, zniszczonego w czasie powstania warszawskiego, mimo to

⁸ P. Popiel, *Bracia Łubieńscy*, „Czas” 1885, nr 268.

⁹ Ibidem, s. 2.

¹⁰ Zob. P. Popiel, *Recenzja kroniki: Łubieński Tomasz Wentworth: Henryk Łubieński i jego bracia: wspomnienia rodzinne odnoszące się do historii Królestwa Polskiego i Banku Polskiego*, „Czas” 1886, nr 185, s. 2–3.

¹¹ R. Łubieński, *Ród Pomianów Łubieńskich*, Warszawa 1912.

można w nim odnaleźć ciekawe wspomnienia autora dotyczące historii rodziny¹². Z kolei *Pamiętnik rodziny Łubieńskich ofiarowany rodzeństwu przez Różę z Łubieńskich Sobańską* stanowi formę kalendarza, w którym zostały umieszczone informacje dotyczące dat urodzin, imienin, ślubu czy śmierci członków rodziny Łubieńskich. Niewątpliwie dużym uatrakcyjnieniem dla tej pozycji są zamieszczone w niej litografie sporządzone przez niemieckich rysowników, przedstawiające portrety dzieci Feliksa¹³.

Wspomnienia syna Feliksa, Tomasza, dotyczące szarży pod Somosierrą, zostały zamieszczone na łamach tygodnika „Wanda”, ich przedruk zamieścił na łamach „Tygodnika Ilustrowanego” historyk Aleksander Rembowski¹⁴. Z kolei w piśmie „Izys Polska”, poświęconym zagadnieniom gospodarczym, ukazał się jego tekst dotyczący opisu młockarni w jego majątku w Rejowcu w Lubelskim¹⁵. Na temat historii powstania listopadowego w Bibliotece Kórnickiej PAN, pozostały także po nim rękopiśmienne rozkazyienne i raporty działań II korpusu jazdy. Część tych papierów wydał Bronisław Pawłowski w *Źródłach do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.*¹⁶

Żona Tomasza, Konstancja z Ossolińskich, zostawiła po sobie pamiętnik spisywany w latach 1831–1832, w całości napisany w języku francuskim. Hrabina spisywała swoje wspomnienia w okresie od kwietnia 1831 r. do maja 1832 r., przebywając w tym czasie najpierw w Wielkim Księstwie Poznańskim, m.in. u Raczyńskich w Rogalinie, później zaś

¹² F. Łubieński, *Pamiętnik... Ministra Sprawiedliwości*, skreślił i oprac. W. Chołętowski, Warszawa 1876. Rękopis liczył 407 kart, obejmował lata 1778–1847 i nosił tytuł *Różne wspomnienia moje*, spłonął razem z Biblioteką Ordynacji Kraśńskich w 1944 r.

¹³ *Pamiętnik rodziny Łubieńskich ofiarowany rodzeństwu przez Różę z Łubieńskich Sobańską*, Warszawa 1851.

¹⁴ T. Łubieński, *Krótki opis bitwy pod Sommo-Sierrą*, „Wanda. Tygodnik polski. Płci pięknej i literaturze poświęcony” 1821, t. 4 (16); A. Rembowski, *Krótki opis bitwy pod Somo-Sierrą przez Tomasza Łubieńskiego podówczas podpułkownika pułku lekkokonných*, „Tygodnik Ilustrowany” 1905, t. 1, nr 24.

¹⁵ T. Łubieński, *Opisanie młockarni w Rejowcu*, „Izys Polska czyli dziennik umiejętności, wynalazków, kunsztów i rękodzieł, poświęcony krajowemu przemysłowi, tudzież potrzebie wiejskiego i miejskiego gospodarstwa” 1822, t. 1, cz. 2.

¹⁶ *Rozkazyienne, raporty, wykazy stanu osobowego, efektów itd. oddziałów III dyw. jazdy i II korpusu jazdy gen. T. Łubieńskiego od 11. II. – 30. VI. 1831*, sygn. BK01549, mf 6792, Biblioteka Kórnicka PAN, źródło: Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa; *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831 r.*, t. 1–3, wydał B. Pawłowski, Warszawa 1931–1933.

w Bad Warmbrunn (dzisiejsze Cieplice Śląskie-Zdrój), gdzie do dziś mieści się znane uzdrowisko¹⁷. Dużo ciekawych informacji dostarcza też rękopis wnuczki siostry Tomasza, Pauliny, w której spisała opowieści rodzinne babki¹⁸.

Najważniejszym źródłem dla mnie podczas pisania tego opracowania były listy hrabiego Tomasza Łubieńskiego. Do rąk Rogera, jego krewnego, trafiło ich kilka tysięcy. Były kierowane do bliskich, przede wszystkim do ojca. Roger dokonał selekcji ogromnej spuścizny epistolograficznej, pisanej głównie po francusku, i wydał ją w dwutomowym zbiorze¹⁹. Listy są ułożone chronologicznie, można towarzyszyć generałowi niemal przez całe życie. Krewny wstawiał także własne uwagi, opierając się na dokumentach pozostawionych przez hrabiego. Korzystałem głównie z publikowanych w pracy listów, chcąc poznać osobę hrabiego tylko na podstawie jego spuścizny. Jeżeli czerpałem informacje spoza listów znajdujących się w tej pracy, zaznaczałem to.

Zaletą listu opisującego bieżące wydarzenia jest to, że autor lepiej je pamięta, niż wtedy, gdy dane wspomnienie spisuje się na starość. Po pierwsze, ze względu na zbyt duży upływ czasu człowiek nie jest w stanie zapamiętać wszystkich szczegółów, pamięta się jedynie rys ogólny danego zdarzenia. Po drugie, list „był i będzie doskonałym wziernikiem w to, co komu w duszy gra – zdjęciem rentgenowskiej ludzkiej psychiki, mentalności, wiedzy, wyobraźni – ludzkiego losu”²⁰.

Pomimo ogromnego zasobu listów hrabiego Tomasza Łubieńskiego trzeba się z nimi obchodzić ostrożnie, ponieważ były pisane w latach utraty niepodległości przez Polskę. Dokumenty te nieustannie perlustrowali zaborcy, w wypadku Tomasza – odpowiednie organy Królestwa Polskiego. Nie oznacza to, że mój bohater tylko w pozytywnym tonie wypowiadał się o władzach Królestwa, dotyczyło to zwłaszcza dwóch okresów. Pierwsze słowa krytyki pojawiły się, gdy Towarzystwo Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej, którego był dyrektorem, chyliło się ku

¹⁷ *Pamiętniczek hrabiny Tomaszowej Łubieńskiej generałowej – pisany w latach 1831–1832*, rkps sygn. 5276/I, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

¹⁸ BN, Rkps 6428 II, z. 1, K. Morawska, *Życie Pauli Morawskiej*, 1883, s. 21, <https://polona.pl/item/35247892/2/> [dostęp: 23.09.2015].

¹⁹ R. Łubieński, *Generał Tomasz Pomian hrabia Łubieński*, t. 1–2, Warszawa 1899.

²⁰ S.S. Nicieja, *Biograf – fotograf, detektyw, kreator* [w:] *Stan i perspektywy biografistyki polskiej*, red. L. Kuberski, Opole 1998.

upadkowi. Za drugim razem hrabia nie wstrzymał się od krytyki w latach procesu wytoczonego jego bratu Henrykowi w drugiej połowie lat 40. XIX wieku. Odnośnie do publikacji Rogera, trudno zakładać, że opublikowałby on listy przedstawiające w niekorzystnym świetle swojego krewnego, dlatego też trzeba o tym pamiętać.

Podczas kwerend źródłowych udało mi się dotrzeć do niepublikowanych do dziś prywatnych listów Tomasza z lat 1846–1869²¹. Listy te mają istotne znaczenie, ponieważ opublikowana korespondencja zamyka się w roku 1848, a więc z chwilą śmierci Feliksa Łubieńskiego, do którego syn wysyłał większość z nich. Rękopisy listów zgromadzone w Archiwum Państwowym w Poznaniu znajdują się w zespole Oporowo-Morawscy.

W Oporowie mieszkała siostra Tomasza, Paulina, która wyszła za mąż za Referendarza Stanu Księstwa Warszawskiego, Józefa Morawskiego, i właśnie przez ten mariaż Łubieńscy z Morawskimi w Poznańskiego utrzymywali serdeczne kontakty, zwłaszcza Tomasz z generałem i poetą Franciszkiem Morawskim, a Henryk z jego bratem Józefem. Jeżeli chodzi o zbiór listów hrabiego Tomasza, to liczy on najprawdopodobniej 386 listów, z czego tylko w mniej niż dwudziestu można odnaleźć pełniejsze zdania po polsku, większość jest pisana w języku francuskim. Bez tych listów praktycznie niemożliwe byłoby odtworzenie ostatnich lat życia generała. Do Pauliny Morawskiej pisywali z rodzeństwa również Henryk z żoną Ireną z Potockich oraz Józef z małżonką Józefą. Szczególnie listy Henryka są cennym materiałem źródłowym dostarczającym sporo informacji o klanie Łubieńskich, w tym o Tomaszu, w dodatku były też pisane po polsku²². Do odtworzenia ostatnich lat hrabiego przydatne okazały się bardzo listy jego córki Adeli pisane w latach 1846–1881, wszystkie listy córki adresowane do Pauliny Morawskiej są w języku francuskim²³.

Ostatni zbiór korespondencji z poznańskiego archiwum należy do nestora rodu Łubieńskich, Feliksa, który do córki pisywał w latach 1801–1848. Listy są pisane w języku polskim, choć ze względu na charakter pi-

²¹ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), Majątek Oporowo-Morawscy, 53/953/0/4.2/432, *Do Pauliny Morawskiej od Tomasza Łubieńskiego 1846–1869*.

²² APP, Majątek Oporowo-Morawscy, 53/953/0/4.2/433, *Do Pauliny Morawskiej od Henryka i Ireny Łubieńskich 1811–1878*; Majątek Oporowo-Morawscy, 53/953/0/4.2/434, *Do Pauliny Morawskiej od Józefa i Józefy Łubieńskich 1846–1872*.

²³ APP, Majątek Oporowo-Morawscy, 53/953/0/4.2/445, *Do Pauliny Morawskiej od Adeli Łubieńskiej 1846–1881*.

sma powodują trudności w odczytaniu²⁴. W zespole Oporowo-Morawscy znajduje się wiele innych ciekawych źródeł, są m.in. notatki z ćwiczeń z języka polskiego i francuskiego młodego panicza Tomasza²⁵. W zespole można odnaleźć również dokumenty dotyczące sprzedaży dóbr w Guzowie, które wykorzystałem, a także papiery Feliksa Łubieńskiego, zawierające m.in. przepis na produkcję wódki²⁶.

Z kolei akta majątku w Rogalinie obejmują dokumenty hrabiego Edwarda Raczyńskiego dotyczące jego interesów z Domem Handlowym Bracia Łubieńscy i Spółka, którego dyrektorem był Tomasz Łubieński. Znajdują się w nich cenne dla tej pracy sprawozdania Tomasza z działalności domu handlowego, który prowadził²⁷. W APP można znaleźć osobny zespół poświęcony Łubieńskim, z odpisami listów i wspomnieniami rodziny, a także ze sprawozdaniem Tomasza na temat spadku po jego bracie, biskupie Tadeuszu (stan materiałów na wrzesień 2015 r.).

Podczas kwerendy w Warszawie korzystałem z zasobów Archiwum Głównego Akt Dawnych. Znajduje się tam zespół „Archiwum Łubieńskich”, jednak wskutek zniszczeń w czasie II wojny światowej pozostało w nim niewiele materiałów. Zachowały się tylko akta po braciach Tomasz, Franciszku i Janie, dotyczące głównie spraw majątkowych. Najcenniejszym materiałem w tym archiwum był niewątpliwie zespół Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu.

Komisja ta utworzona na mocy konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 r. była jednym z pięciu organów rządowych powstałego w 1815 r. Królestwa Polskiego. Nadzorowała ona wszystkie przedsięwzięcia prywatne w kraju o charakterze handlowo-przemysłowym, stąd w jej aktach znalazło się wiele cennego materiału do odtworzenia działalności gospodarczej hrabiego Tomasza oraz instytucji, z którymi miał do czynienia, jak Towarzystwo Kredytowe Ziemskie utworzone w 1825 r. i założony trzy lata później Bank Polski, którego dyrektorem a później wiceprezesem zo-

---

²⁴ APP, Majątek Oporowo-Morawscy, 53/953/0/4.2/429, *Do Pauliny Morawskiej od Feliksa Łubieńskiego 1801–1834*; Majątek Oporowo-Morawscy, 53/953/0/4.2/430, *Do Pauliny Morawskiej od Feliksa Łubieńskiego 1834–1848*.

²⁵ APP, Majątek Oporowo-Morawscy, 53/953/0/6/378, *Ćwiczenia z j. polskiego i francuskiego Jana, Piotra, Pauliny, Tomasza i Marii Łubieńskich 1799–1800*.

²⁶ APP, Majątek Oporowo-Morawscy, 53/953/0/6/325, *Papiery hrabi Feliksa Łubieńskiego*; ibidem, 53/953/0/2.1/385, *Materiały i kontrakty sprzedaży dóbr Guzów*.

²⁷ APP, Majątek Rogalin-Raczyńscy, 53/958/0/3.4/41, mf 86559, *Akta z Domem handlowym braci Łubieńskich w Warszawie 1833–1836*.

stał brat Henryk²⁸. W zespole znajdują się akta dotyczące prowadzonych interesów z wybitnym przedstawicielem warszawskiej burżuazji przemysłowej, Piotrem Steinkellerem²⁹. Tomasz, w porozumieniu z bratem Józefem, utworzył w Gdańsku filię domu handlowego, którego kierownikiem został właśnie ten drugi. Niezwykle przydatnym materiałem źródłowym okazały się akta dotyczące stosunków Banku Polskiego z gdańską filią. Dokumenty sporządzone są głównie w języku francuskim, niewielka ich część w języku rosyjskim³⁰.

Równie cenne okazały się zasoby archiwalne w Archiwum Państwowym w Warszawie, w postaci w dużej części niezbadanych jeszcze aktów notarialnych. Z ich treści można było wyczytać losy Domu Handlowego Bracia Łubieńscy i Spółka oraz zapoznać się z charakterem interesów, jakimi ten dom się trudnił. W książce wykorzystałem akta notarialne z sześciu kancelarii³¹. W sumie na terenie Warszawy w latach, w których żył Tomasz, w różnych odcinkach czasu w tym przedziale działało 55 nota-

²⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu (zespół nr 194):

- 1274 – Akta dotyczące się Banków Prywatnych,
- 1278 – Akta dotyczące się Banku Polskiego,
- 1424–1429 – Akta dotyczące się Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego,
- 2344 – Akta dotyczące się Komitetu wyznaczonego do oceny układu między Bankiem Polskim a Anny hrabiny Łubieńskiej zawrzeć się mającego,

²⁹ AGAD, Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu:

- 2359 – Akta dotyczące się sprzedaży cynku,
- 2587 – Akta dotyczące się młyna parowego w Warszawie,
- 2785 – Akta dotyczące się stosunków handlowych bankiera Steinkellera z Bankiem Polskim,

³⁰ AGAD, Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu, 2819, Akta dotyczące się wysłania do Gdańska urzędnika Banku Polsk: E: Tyssa i jego tamże pobytu – oraz stosunków Banku Polskiego z domem braci Łubieńskich w Gdańsku.

³¹ Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej: APW), Zespół akt:

- Kancelaria Aleksandra Engelke notariusza publicznego Woj. Mazowieckiego z lat 1811–1839;
- Kancelaria Jana Wincentego Bandtkie pisarza aktowego Królestwa Polskiego z lat 1808–1843;
- Kancelaria Marcina Ciechanowskiego rejenta pow. Warsz., rej. Kanc. Ziemiańskiej gub. Warsz. z lat 1827–1864;
- Kancelaria Józefa Jeziorańskiego pisarza aktowego Kr. Pol., rej. kanc. ziemiańskiej gub. Maz. Z lat 1839–1853;
- Kancelaria Teofila Brzozowskiego rejenta okręgu warsz., rej. kanc. ziemiańskiej gub. War. Z lat 1842–1876;

riuszy. Ubolewam jedynie nad faktem, że nie udało mi się odnaleźć testamentu Tomasza Łubieńskiego, odnalazłem za to testament Konstancji, małżonki hrabiego. Ponadto szóstka notariuszy, z których dokumentów korzystałem, była najbliższej związana z rodziną Łubieńskich i to do ich kancelarii udawali się hrabiowie, jeżeli mieli na widoku jakiś interes lub trzeba było po prostu wypisać plenipotencję dla danej osoby.

Innego typu źródłem, z którego korzystałem, była *Hipoteka Warszawska*. Akta te znajdują się w Pułtusku, oddziale Archiwum Państwowego w Warszawie. Korzystałem z dwóch hipotek. Pierwsza dotyczyła nieruchomości pałacu Łubieńskich, znajdującego się niegdyś w Warszawie pod nr 1066, na skrzyżowaniu ulic Królewskiej z Marszałkowską. Druga hipoteka odnosiła się do nieruchomości młyna parowego na Solcu pod numerem hipotecznym 2911/2912 litera B, a numerem policyjnym 2913 litera A, przy dawnej drodze Jeruzolimskiej. Hipoteka młyna parowego wiąże się z Towarzystwem Wyrobów Zbożowych, gdzie w spółce zasiadał m.in. Henryk. Tomasz był zaangażowany również w jego prace, chociażby przy negocjowaniu pożyczki od ministra skarbu księcia Ksawerego Druckiego-Lubeckiego. Później nieruchomość młyna wplotła się w historię domu handlowego braci Łubieńskich, ale o tym będzie mowa w rozdziale piątym³².

Łubieńscy wychowali się w Guzowie, tu znajdował się pałac, do którego zjeżdżali w święta, mieściły się tu również liczne zakłady przemysłowe. Tu sprowadzili później francuskiego wynalazcę Philippe'a de Girarda, od którego nazwiska część dóbr guzowskich nazwano Żyrardowem, gdzie została postawiona fabryka mechanicznego przędzenia lnu, w oparciu o urządzenia skonstruowane przez Francuza. Stąd dzisiaj w Muzeum Mazowsza Zachodniego w Żyrardowie można zobaczyć ciekawe materiały w języku francuskim związane z jego działalnością³³.

Wśród źródeł, które wykorzystałem w rozprawie, nie mogło zabraknąć także prasy warszawskiej. W Bibliotece Narodowej przeglądałem takie

-
- Kancelaria Walenty Skorochód Majewskiego, pisarza aktowego Księstwa Warszawskiego, pisarza aktowego przy Sądzie Apelacyjnym Królestwa Polskiego, rej. kanc. Hipotecznej Województwa Mazowieckiego z lat 1808–1835.

³² Archiwum Państwowe w Warszawie. Oddział w Pułtusku, *Hipoteka Warszawska*, 1400, nr nieruchomości 1066; *Hipoteka Warszawska*, 1400a, nr nieruchomości 1066; *Hipoteka Warszawska*, 4383, nr nieruchomości 2911/2912 lit. B, 2913 lit. A.

³³ Znajdują się tu m.in. rękopisy Girarda: *Refleksje na temat rozwoju ekonomicznego Polski czy Refleksje na temat sytuacji w Polsce po wejściu armii rosyjskiej*.

tytuły, jak: „Gazeta Warszawska”, „Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”, „Wiadomości Handlowe”, „Wiadomości Handlowe i Przemysłowe”, „Gazeta Handlowa i Przemysłowa”, „Gazeta Codzienna”, „Nowa Polska”, „Kuryer Polski”. Korzystałem także z zasobów bibliotek cyfrowych, gdzie użyteczne okazały się takie pozycje, jak: „Kurjer Warszawski”, „Tygodnik Petersburski: gazeta urzędowa Królestwa Polskiego” czy „Korespondent”³⁴.

Pracę podzieliłem na sześć rozdziałów, odpowiadających kolejnym etapom losów hrabiego Tomasza Łubieńskiego. W pierwszym rozdziale opisałem historię klanu Łubieńskich, przedstawiłem pokrótce życiorysy rodziców i rodzeństwa Tomasza, opisałem w nim także lata dzieciństwa i pierwszych lat młodości. Wydarzenia doprowadziłem do 1806 r., który był ważny dla przyszłości ziem byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów zaboru pruskiego. Do opisanego rodu Łubieńskich pomocne przy pisaniu okazały się liczne herbarze, a także pamiętnik Feliksa Łubieńskiego i monografia Tadeusza Mencla. Ta ostatnia, mimo że już stara, nie straciła jednak na wartości. Ze wspomnień warto odnotować na pewno pamiętniki Józefa Krasieńskiego³⁵.

Drugi rozdział poświęciłem burzliwym czasom napoleońskim. Hrabia Łubieński złączył swe losy z dwoma polskimi pułkami, które były na żołdzie armii francuskiej. Widzimy Tomasza nie tylko jako żołnierza odbywającego kolejne kampanie i bitwy, ale także w pewnym sensie jako turystę, który zwiedzał prawie wszystkie kraje Europy i stale poszerzał horyzonty i wiedzę na temat innych społeczności. Mógł on podpatrzeć nowinki techniczne stosowane na Zachodzie przez tamtejszych właścicieli dóbr ziemskich. Poza listami Tomasza z tego okresu, do najważniejszych źródeł dostarczających nam o nim informacji należy zaliczyć pamiętniki Józefa Załuskiego, przyjaciela Tomasza z tego okresu³⁶. Obaj służyli w Polskim Pułku Lekkonnym Gwardii Cesarskiej. Fundamentalną pozycją źródłową opisującą historię tej jednostki jest dziennik francuskiego mjr. Pierre’a Dautancoutra, który pełnił w niej funkcje

---

³⁴ Ponadto w zbiorach specjalnych Biblioteki Narodowej w Pałacu Krasieńskich znajdują się listy Feliksa Łubieńskiego pisane do córki Róży Sobańskiej, obejmujące lata 1843–1848, listy Róży do siostry Pauliny z lat 1859–1865. Jest tutaj również prywatna korespondencja brata Piotra z lat 1809–1815.

³⁵ J. Krasieński, *Pamiętniki... od roku 1790–1831*, skrócone przez F. Reuttowicza, Poznań 1877.

³⁶ J. Załuski, *Wspomnienia*, wstęp i oprac. A. Palarczykowa, Kraków 1976.

organizacyjno-administracyjne. Dokument ten oraz inne papiery dotyczące pułku wydał Aleksander Rembowski. Pierwsze wydanie z 1899 r., poza wstępem, zostało opublikowane wyłącznie w języku francuskim³⁷, a w 2014 r. zostały wydane dwa tomy w języku polskim³⁸.

Ze źródeł poza licznymi pamiętnikami z epoki – Andrzeja Niegolewskiego, Wincentego Płaczkowskiego, pomocna była prasa warszawska, m.in. „Gazeta Warszawska” czy „Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”. Ze źródeł drukowanych przydatne okazały się dwa tomy wydane przez Roberta Bieleckiego, z materiałami do czasów napoleońskich³⁹. Cenną pozycją jest książka Stanisława Kirkora o Legii Nadwiślańskiej, w której autor opisał historię 2 Pułku Ułanów Nadwiślańskich (przemianowanego później na 8 Pułk Lansjerów), a którego dowódcą był Łubieński. Kirkor dotarł do jego nieznanych listów znajdujących się w archiwum francuskim, które zawierają wiele ciekawych szczegółów⁴⁰.

Trzeci rozdział obejmuje chronologicznie okres Królestwa Polskiego, które od Kongresu Wiedeńskiego nazywa się również Kongresowym. Był to czas, kiedy właściciele ziemscy odbudowywali majątki po spustoszeniach spowodowanych wojnami napoleońskimi. Dzięki ministrowi skarbu księciu Druckiemu-Lubeckiemu, kraj zaczął gospodarczo wychodzić na prostą, rozwijały się nowe gałęzie przemysłu, powstawały pierwsze spółki akcyjne, banki prywatne. We wszystkich tych przedsięwzięciach brał udział Tomasz, był ekonomicznym aktywistą, nie bał się podejmować nowych inicjatyw, zawierać nowych umów handlowych. Łubieńscy mnożyli w tym czasie zyski, byli na fali wznoszącej, jej kulminacja nastąpiła w 1830 r. Tomasz powołał do życia Dom Handlowy Bracia Łubieńscy i Spółka. W tej części wykorzystałem akta Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu. Skarbem źródłowym były dziewicze akty notarialne, których w większości nikt jeszcze nie badał. Były w nich fundamentalne informacje dotyczące zawiązania pierwszych spółek handlowych, jak: Towarzy-

³⁷ *Źródła do historii Pułku Polskiego Lekkokonnego Gwardyi Napoleona I*, wydał i przedmową zaopatrzył Aleksander Rembowski, Warszawa 1899.

³⁸ *Źródła do historii Pułku Polskiego Lekkokonnego Gwardii Napoleona I*, t. 1, z rękopisów oryginalnych i druków wydał i przedmową zaopatrzył A. Rembowski, Oświęcim 2014. Jeżeli w przypisie pozycja zaczynała się od *Źródła*, oznacza to, że korzystałem z nowego wydania, natomiast jeżeli przypis zaczynał się od nazwy dokumentu po francusku, korzystałem wówczas z pierwszego wydania.

³⁹ R. Bielecki, A. Tyszka, *Dał nam przykład Bonaparte. Wspomnienia i relacje żołnierzy polskich 1796–1815*, t. 1–2, Kraków 1984.

⁴⁰ S. Kirkor, *Legia Nadwiślańska 1808–1814*, Londyn 1981.

stwo Wyrobów Zbożowych czy Towarzystwo Wyrobów Lnianych. Żałuję jedynie, że nie udało mi się odnaleźć aktu notarialnego z umową powołania domu przez Tomasza. Informacje na temat charakteru tego prywatnego poniekąd banku czerpałem ze sprawozdań Tomasza we wspomnianym już zespole Rogalin-Raczyńscy. Doskonałym uzupełnieniem do opisywanego piętnastolecia były wspomnienia Tymoteusza Lipińskiego.

W rozdziale czwartym przedstawiłem losy Tomasza podczas powstania listopadowego. Mimo że miał ugruntowaną pozycję polityczną, gospodarczą i społeczną, wrócił do służby w wojsku, ryzykując tym samym utratę wszystkiego, na co pracował przez ostatnie 15 lat. Przedstawiłem motywy, jakie nim kierowały, i spróbowałem ocenić postać hrabiego przez pryzmat dowódcy jazdy, podczas zmagania polsko-rosyjskich. Pamiętniki z XIX wieku dotyczyły w przeważającej części właśnie losów powstania listopadowego. Można wymienić chociażby te, które wyszły spod pióra Stanisława Barzykowskiego, Karola Forstera, Napoleona Sierawskiego, Jakuba Lewińskiego, Antoniego Ostrowskiego, Tomasza Potockiego, Ignacego Prądzyńskiego czy Władysława Zamoyskiego. Dużo informacji o Łubieńskim zawierały wspomnienia m.in. Barzykowskiego i Prądzyńskiego. W niektórych pozycjach były to jednak tylko pojedyncze informacje, np. u Antoniego Ostrowskiego.

Kolejny rozdział obejmuje lata po upadku powstania do roku 1837, podczas których Tomasz Łubieński, mimo udziału w powstaniu, został ułaskawiony podczas audiencji u samego cara Mikołaja I i wraz z braćmi mógł kontynuować interesy handlowe. Henryk Łubieński, również żołnierz doby powstania listopadowego, został wiceprezesem Banku Polskiego. W tym czasie Tomasz przez długi czas przebywał w Petersburgu, pilnując interesów swojego domu. Jeżeli chodzi o bazę źródłową do działalności gospodarczej, to korzystałem głównie z akt notarialnych z APW. Bogatą w interesujące mnie informacje jest książka wydana przez Aleksandra Szczerbatowa, wzbogacona o korespondencję między Mikołajem a namiestnikiem Królestwa Kongresowego, księciem Iwanem Paskiewiczem. Można w niej odnaleźć informacje również na temat stosunku feldmarszałka do Łubieńskich⁴¹.

Ostatni, szósty rozdział zaczyna się od 1838 r., kiedy to zostało powołane do życia Towarzystwo Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej,

---

⁴¹ A. Szczerbatow, *Rządy księcia Paskiewicza w Królestwie Polskim (1832–1847)*, Warszawa 1900.

Seria wydawnicza *Dissertationes Laudatissimae Universitas Gedanensis* została utworzona w celu wspierania osiągnięć młodych naukowców, nowo wypromowanych doktorów Uniwersytetu Gdańskiego. Składają się na nią prace doktorskie wyróżnione przez władze dziekańskie i rektorskie Uniwersytetu Gdańskiego. W ramach serii ukazują się książki z bardzo różnych dziedzin i o różnej tematyce, a łączy je wszystkie fakt, że autor każdej z nich jest laureatem Konkursu Prorektora ds. Nauki Uniwersytetu Gdańskiego na dofinansowanie wydania wyróżniających się prac doktorskich w Wydawnictwie Uniwersytetu Gdańskiego. Seria ta jest zatem wyrazem wsparcia młodych naukowców, a także docenienia często bardzo ciekawych badań prowadzonych przez nich na etapie drogi do uzyskania stopnia doktora nauk.
